

II. Pax atlantica

Lundk (1997): 37-67

EVROPSKÉ DÉJA VU

Období bezprostředně po válce mělo příchut' něčeho, co už Evropa jednou zažila. Velká Británie navzdory hospodářským potížím byla stále „velká“ díky svému nezpochybnitelnému vítězství po boku Spojených států ve druhé světové válce. Její tradiční pocit výjimečnosti mezi ostatními evropskými zeměmi byl umocněn skutečností, že jako jediná země v západní Evropě dokázala Hitlerovi vzdorovat. Vyčerpaná Francie se podobně jako po první světové válce připravovala, aby získala přední pozici mezi kontinentálními zeměmi, a nahradila tak poražené Německo.

Německo na rozdíl od roku 1918 nejen kapitulovalo, ale bylo také skutečně poraženo a obsazeno. Pokud se v něčem vítězové druhé světové války shodovali, pak to bylo přesvědčení, že Německo se již nikdy nesmí stát iniciátorem nového válečného konfliktu. Jejich představy o budoucnosti Německa se však lišily, a poražená země tak představovala jakési kolbiště vizí poválečného uspořádání Evropy a světa.

Navzdory přáním a snahám Evropanů však jedinými skutečnými velmocemi v Evropě byly Spojené státy a Sovětský svaz. Role těchto velmocí byla pro Francii i Británii v jejich úsilí o zajištění vlastní bezpečnosti a budoucího postavení prvořadá, ať už jako spojenců, anebo i protivníků. Moskva i Washington byly rozhodující i pro Německo a Itálii v jejich snaze o poválečnou rehabilitaci. Rostoucí napětí mezi SSSR a USA nakonec rozhodlo i o poválečném uspořádání Starého kontinentu.

Otázka role a statusu má pro každou zemi, jež měla ve své historii impérium, obzvláštní důležitost. Rezignovat na onu roli znamená rezignovat na celou minulost a připravit se na osud pokračujícího sestupu. V duchu své intelektuální a politické

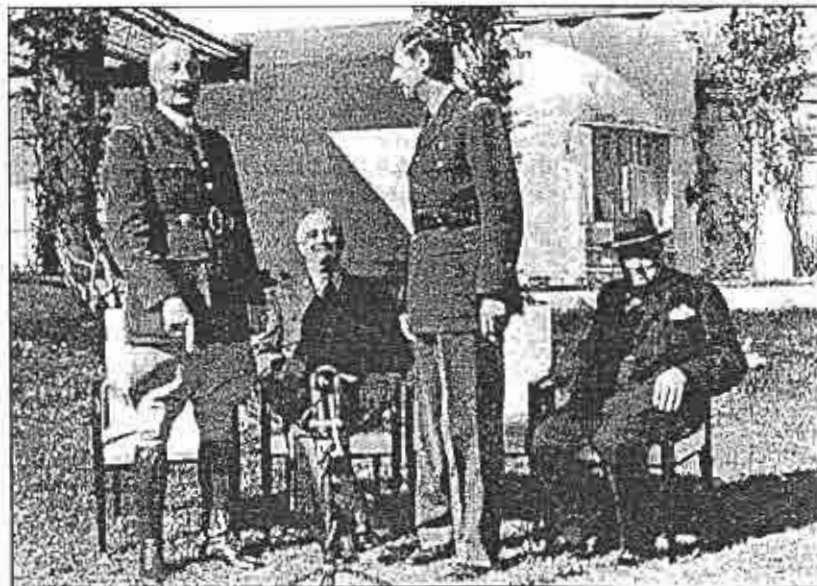
tradice očekávala Británie, že získá místo privilegovaného spojence Spojených států mezi evropskými zeměmi. Na sklonku války, v rozhovoru s předákem francouzského zahraničního odboje Charlesem de Gaullem, vyjádřil britský premiér Winston Churchill s trochou britské arogance svou představu zvláštního vztahu Spojených států a své země v reálně politické rovině: „V politice stejně jako ve strategii je lépe přesvědčit silnějšího, než se proti němu stavět. To je, oč se já snažím. Američané mají obrovské materiální zdroje, které neužívají vždy nejlépe. Já se je snažím osvětit, máje na paměti rovněž prospěch své země.“¹ Později, v roce 1948, vyjádřil Churchill, tehdy již jako soukromá osoba, ucelenou představu o Velké Británii jako průsečíku tří vzájemně se protínajících kruhů. Velká Británie měla především být hlavou *Commonwealthu*, dále se měla spoléhat na svůj zvláštní vztah se Spojenými státy, ale nemohla rezignovat ani na svou roli v Evropě.

Za války se Británie skutečně stala nejbližším spojencem Spojených států. Od nástupu Churchilla do funkce premiéra do Rooseveltovy smrti (od 10. 5. 1940 do 12. 4. 1945) si oba státníci vyměnili více než 1 700 písemných zpráv a osobně se setkali při deseti různých příležitostech. Brzy se však mělo ukázat, že osobní náklonnost Churchilla a Roosevelta jen stěží zakryje důsledky materiální závislosti Velké Británie na Spojených státech, a položí tak základy skutečně rovného vztahu mezi oběma zeměmi.

Postavení Francie bylo ve srovnání s Británií mnohem méně jisté a její status v protihitlerovské koalici nebyl dlouho zcela jasný. Navzdory společnému závazku Francie a Velké Británie neuzavírat separátní mírovou smlouvu s Německem z 28. března 1940 a Churchillově nabídce vytvořit francouzsko-britskou unii jako morální podporu bojující Francii, Paříž 22. června 1940 potupně kapitulovala. Po následující léta pak vichystický režim maršála Pétaina, spravující dvě pětiny někdejšího francouzského území, spolupracoval s německými okupanty.

Do čela francouzského odboje se v londýnském exilu postavil generál Charles de Gaulle. Jako příslušník elity francouzského pozemního vojska absolvoval de Gaulle vojenskou akademii Saint Cyr a náhoda tomu chtěla, aby svou první službu roku 1909 nastoupil pod plukovníkem Pétainem, k němuž tehdy choval hluboký obdiv. Za první světové války byl třikrát raněn a na jejím sklonku padl do zajetí. Ve 30. letech si pak vy-

dobyl pověst předního francouzského стратега, když obhajoval teorii manévrovací tankové války proti pozičnímu obrannému boji prosazovanému Pétainem. V květnu 1940 byl povýšen do hodnosti generála a ve vládě Paula Reynauda zastával místo podtajemníka na ministerstvu války. Poté co Pétain 17. června 1940 vystřídal Reynauda, odešel de Gaulle ještě před francouzskou kapitulací do Londýna, kde vytvořil organizaci Svobodná

„Anglosasové“ Roosevelt a Churchill se snaží usmířit znesvářené francouzské generály de Gaulla a Girauda. Alespoň pro fotografie se to na schůzce v Casablance 24. ledna 1943 podařilo.

Francie (franc. *France libre*), sdružující odpůrce kapitulace a stoupence pokračování boje proti Německu.

Avšak vývoj událostí potvrzoval, že skutečným představitelem Francouzů je spíše Pétain, jako hlava legální vlády, než fakticky samozvaný de Gaulle. Když se například ve dnech 22.–25. září 1940 pokusil za podpory britských vojsk de Gaulle dobýt metropoli Francouzské západní Afriky Dakkar, jeho útok ztroskotal na odporu tamního vichystického velitele. Do konce války se z francouzských kolonií připojily k de Gaullovi pouze Kamerun a Rovníková Afrika.

De Gaulle však nepolevil. 24. září 1941 vytvořil Národní výbor bojující Francie, který byl vzápětí uznán Sovětským svazem a posléze Velkou Británií, Polskem, Československem a Belgií. Naopak Spojené státy udržovaly svého diplomatického zástupce ve Vichy až do 3. dubna 1942, kdy byla jmenována otevřeně kolaborantská vláda Pierra Laval. Ani potom však nebylo generálovo postavení pevné. Po vylodění Spojenců v severní Africe se Pétainův designovaný nástupce admirál Darlan, který se tehdy náhodou zdržoval v Alžíru, přidal 9. listopadu 1942 na stranu Spojenců a de Gaullovi hrozilo, že bude odsunut na druhou kolej. Až smrt admirála Darlana z rukou mladého Francouze 24. prosince 1942 otevřela prostor pro de Gaulla. Ale i poté musel de Gaulle svést krátký boj o rozhodující vliv s generálem Giraudem, když Roosevelt a Churchill po setkání a oběma Francouzi v Casablance v lednu 1943 vsadili na Girauda. Dne 8. června 1943 se z de Gaullovy iniciativy zformoval v Alžírsku Francouzský výbor národního osvobození (franc. *Comité français de libération nationale* – CFLN), který se o rok později prohlásil za prozatímní francouzskou vládu, která získala podporu francouzského domácího odboje.

Churchillovi byl de Gaulle sice osobně sympatický a Roosevelt nepopíral jeho odvalu a přímou, třebaže se netajil tím, že generála považuje za marnivou „primadonu“ a „náfuku“.² Ani jeden z představitelů anglosaských velmocí si nepřál, aby generálova nekompromisnost ohledně poválečného velmocenského statusu Francie komplikovala jednání o budoucím uspořádání světa. Ovšem právě neústupnost vůči skutečným vítězům druhé světové války byla jediným aktivem pro Francii, která se svou předchozí ústupností vůči Německu dostala do situace, v níž musela spoléhat pouze na to, že evropská politika žádného ze států Velké trojky nebude bez ní myslitelná. „Naše velikost a síla spočívá pouze v naší neústupnosti, pokud jde o práva Francie. Tuto neústupnost budeme potřebovat až k Rýnu,“ psal de Gaulle v srpnu 1941. Generálova politika působila rozladění a rozpaky nejen v protihitlerovské koalici, ale i v domácím odboji, kde mnozí tvrdili, že de Gaulla více zajímá jeho role po válce než vedení války samotné. Rovněž jeho téměř diktátorské způsoby vzbuzovaly na mnoha stranách obavy.³

Samotný průběh osvobození Francie potvrzoval slabost této někdejší nejsilnější evropské velmoci. Hlavní role při osvobození Francie po invazi v Normandii 6. června 1944 sehrála anglo-

americká vojska a jen díky ústupku vrchního velitele spojeneckých vojsk Dwighta Eisenhowera získala Paříž svobodu z rukou francouzské divize generála Leclerca. V polovině srpna se pak vylodili Američané spolu s francouzskými jednotkami generála Lattra de Tassingnyho v Provinci a v listopadu 1944 se oba proudy setkaly v Dijonu. Alsasko osvobodily jednotky domácího odboje pod velením generála Koeniga.

Nerovnoprávné postavení v protifašistické koalici zůstalo de Gaullovou noční můrou i poté, co v srpnu 1944 stanul v čele první poválečné vlády Francie. Přezíravý postoj Roosevelta a Stalina k jeho úsilí postavit se do čela francouzského odboje potvrzoval jeho nedůvěru k USA a SSSR. Roosevelt až do července 1944 odmítal uznat de Gaulla za hlavu francouzského odboje. Francouzské jednání ve vztahu k Německu bylo nadto ve Washingtonu často považováno za obsesivní a zmatené a bylo spojováno především právě s postavou problematického de Gaulla. V důsledku nechuti Washingtonu byla de Gaullova vláda uznána státy Velké trojky až 23. října 1944, kdy Američané došli k názoru, že není jiné alternativy, než podpořit de Gaulla.⁴ Navzdory výhradám vůči de Gaullovi Roosevelt nijak nepodceňoval roli Francie při poválečné obnově Evropy a na počátku roku 1945 podpořil stanovisko, aby se s Francií zacházelo „nikoli na základě její současné, ale spíše potenciální síly“.⁵

De Gaulle jako premiér usiloval o členství ve Velké trojce a o prvenství mezi západoevropskými kontinentálními zeměmi. Chtěl toho docílit ať už ve spojení se Spojenými státy, či bez něj za podpory Sovětského svazu, nebo dokonce jako třetí síly mezi supervelmocemi. „Spojení se Západem? Ano. Ale také spojení s Východem,“ tvrdil jeden z vůdců protifašistického hnutí odporu a ministr zahraničí v první poválečné vládě Georges Bidault na konci roku 1944.⁶

V tomto smyslu se de Gaulle pokoušel získat Stalina pro koordinaci politiky Francie a Sovětského svazu – především ve vztahu k Německu a Spojeným státům. Ve dnech 2.–10. listopadu 1944 navštívil de Gaulle Moskvu. „Přejeme si v zájmu bezpečnosti vytvořit evropský blok Moskva–Paříž–Londýn,“ prohlášoval.⁷ Reakce sovětského vůdce však byla chladná – není prý možno o ničem jednat bez souhlasu Roosevelta a Churchilla. Později podmínil Stalin svůj souhlas s užití kooperací tím, že Paříž diplomaticky uzná Sověty dosazenou polskou vlá-

du v Lublinu, což de Gaulle odmítl a trval na tom, že Polsko musí zůstat „nezávislou zemí“. Jediným výsledkem vleklých jednání byla smlouva o společném boji proti Německu až do jeho bezpodmínečné kapitulace a obecný závazek společného postupu obou zemí po válce. Kromě toho smlouva zavazovala signatáře, že nevstoupí do aliance, která by byla namířena proti druhé smluvní straně. Francie zároveň vyslala svého zástupce do Lublinu, aniž by však komunistickou vládu uznala.⁸

Již o několik měsíců později, na Jaltské konferenci v únoru 1945, dal Stalin podobně jako Roosevelt jasně najevo, jak málo si cení Francie jako prostředníka mezi Západem a Východem. Oba státníci se nejen předháněli v neuctivých poznámkách na francouzskou adresu, ale zpočátku odmítali britský návrh začlenit Francii do Velké trojky a vymezit jí okupační zónu v poraženém Německu. Churchill pak prosazoval francouzskou účast na okupaci Německa především z obavy, že Američané by se mohli v brzké budoucnosti z Evropy vojensky stáhnout a všechny povinnosti spojené s okupací by zůstaly na bedrech Británie. Koneckonců Roosevelt na konferenci v Jaltě v únoru 1945 prohlásil, že Američané budou moci zůstat v Evropě nanejvýš další dva roky.

Díky britskému naléhání byla francouzská okupační zóna nakonec vydělena z britské a americké zóny a Francie získala místo ve Spojenecké kontrolní komisi s právem veta. Přestože to byl nesporný úspěch pro Francii na její cestě mezi vítěze druhé světové války, vyplynul více z britské snahy mít v německých záležitostech dalšího evropského spojence jako případnou protiváhu vůči USA a SSSR než z de Gaullových vojenských či diplomatických úspěchů. V následujících letech se při rozhodování o Německu Francie paradoxně častěji ocitla na straně Sovětského svazu než na straně Velké Británie a Spojených států.

Bylo by však přehnané vinit ze všech problémů francouzské zahraniční politiky po válce pouze de Gaullovu problematickou povahu. Velká Británie dala jasně najevo, že není ochotna vázat se s Francií na úkor svého vztahu se Spojenými státy. „Jak můžete očekávat, že Británie zaujme stanovisko rozdílné od stanoviska Spojených států? Pokaždé, když si budeme moci vybrat mezi Evropou a otevřeným mořem, vybereme si otevřené moře. Pokaždé, když si budeme moci vybrat mezi vámi a Rooseveltem, vybereme si Roosevelta,“ prohlásil Churchill v led-

nu 1944, když jej de Gaulle přesvědčoval o nutnosti zachovat britsko-francouzskou solidaritu tváří v tvář SSSR a USA.⁹

Velkou Británii a Francii skutečně oddělovalo mnohé. Londýn usiloval o udržení pozice světové velmoci vedle USA a SSSR, zatímco Francie po odchodu de Gaulle v lednu 1946 aspirovala jen na to „být první mezi druhořadými zeměmi“, jak to v roce 1947 prohlásil ministr zahraničí a premiér Georges Bidault.¹⁰ V Británii vyvolávala obavy především nepředvídatelnost sovětského chování, zatímco francouzské politiky znepokojovala zejména nejistota spojená s budoucností Německa. Ale i přes tyto rozdílné priority došlo několikrát v prvních poválečných letech ke spojení zájmu obou zemí.

Labouristickou vládu Clementa Attleeho, která nastoupila v létě 1945, odlišovala od Churchillova kabinetu především její vnitřní hospodářská a sociální politika, zatímco v politice zahraniční byly rozdíly téměř nezatelné. Nový labouristický ministr zahraničí Ernest Bevin měl za sebou úspěšnou kariéru odborového předáka. Jeho prvním zahraničněpolitickým počinem byla na konci 30. let cesta po zemích Britského společenství, během níž se snažil zlepšit vztahy v rámci impéria. Po celá třicátá léta úspěšně vzdoroval snaze levicového křídla *Labour Party* získat převahu ve straně. V Churchillově koalici válečné vládě pak zasedl v křesle ministra práce. Stejně jako Churchill a jeho ministr zahraničí Eden prosazoval Bevin orientaci na Spojené státy.

V listopadu 1946 navrhl Bidault Bevinovi, aby obě země podepsaly smlouvu o spolupráci, kolem níž by se mohl soustředit zbytek Evropy nezávisle na rivalitě supervelmocí, a čelit tak německému, či případně sovětskému tlaku. Bevinova odpověď byla kladná – i když pravděpodobně z jiného důvodu, než ji Bidault navrhoval. Omezená dohoda Británie a Francie se společným cílem by ve Washingtonu, jehož oficiální politika zdůrazňovala evropskou spolupráci, připravila půdu pro argument o nutnosti větší americké aktivity v Evropě. Užší vztah s Francií by rovněž vytvořil komunikační kanály s často nepoddajnou Paříží.¹¹

Jednání o znění této smlouvy mezi Británií a Francií začala na počátku ledna 1947. V průběhu konverzací opět vypluly na povrch rozdíly mezi oběma partnery. Největší kontroverzi vyvolal klíčový bod dohody – Německo. Britská *Foreign Office* se totiž domnívala, že příliš silná protiněmecká aliance by mohla

sloužit americkým izolacionistům jako argument, že americká přítomnost v Evropě vlastně není nutná. Po několika dnech jednání došlo ke kompromisu v závazku vzájemné konzultace s Amerikou a Sovětským svazem proti případné německé „agresivní politice.“¹² Smlouva byla podepsána 4. března 1947 v Dunkirku, symbolu britsko-francouzské spolupráce z doby války.

ROOSEVELTŮV SVĚTOVÝ ŘÁD

Ať už byly cíle a ambice tradičních evropských velmocí jakékoli, ve Spojených státech mohly během války a bezprostředně po ní nalézt jen málo pochopení. V Americe byl z evropských problémů viněn sklon Starého světa k mocenskému zápolení a nebezpečný mechanismus rovnováhy moci. Američtí izolacionisté volali po tom, aby se Spojené státy z tohoto světa stáhly. Naopak podle těch, kteří prosazovali americký mezinárodně politický aktivismus, měla Amerika přizpůsobit tento svět svým hodnotám a své vizi.

Tyto vize se v amerických intelektuálních kruzích formovaly již během války. V roce 1943 publikoval republikánský senátor Wendell Wilkie knihu *Jeden svět* (angl. *One World*). Autor a někdejší prezidentský kandidát v ní navrhol vytvoření světového společenství, sdružujícího demokratické státy světa v systému kolektivní bezpečnosti za všudypřítomné americké ekonomické síly a účasti. Bolševické Rusko nebylo pro Wilkieho překážkou liberálnímu světovému řádu. Wilkie, který navštívil Sovětský svaz, tvrdil, že přes krutost bolševického režimu Stalinova vláda přispěla znatelně ke zlepšení životní úrovně ruského lidu. Obávat se Ruska prý není třeba: „Rusko nás nesní, ani nesvede.“¹³

Podobně navrhoval žurnalista Clarence Streit vytvoření unie států, avšak výhradně omezené na liberální demokracie světa. Tvrdil, že nadešla chvíle, kdy Amerika musí převzít roli světového hegemona, protože Evropa nemůže být ponechána napospas sama sobě a svět napospas Evropě. Nový světový řád údajně přímo souvisel s americkou národní bezpečností. Autor navrhoval zahrnout do atlantické federace 15 severoatlantických států spolu s Austrálií, Jižní Afrikou a Novým Zélandem. Vláda federace, fungující na principu americké ústavy, měla

mít plné pravomoci v oblasti obranné a zahraniční politiky, obchodu, měnové politiky a spojů. Streit věřil, že se k tomuto počátečnímu jádru v budoucnu připojí další státy, které dosáhly demokracie. Severoatlantický stát se pak měl proměnit ve stát světový.

Tyto idealistické úvahy doplňoval v realističtějším duchu brilantní americký politický komentátor Walter Lippmann: „naším velkým cílem musí být takové uspořádání, které nevyžaduje permanentní americké vojenské zásahy v Evropě... Proto jsme toho názoru stejně jako kdysi Jefferson..., že tradiční americká politika, spočívající na odporu proti zatažení do evropských záležitostí není v rozporu s prosazováním amerického životního zájmu ve světě.“¹⁴

Americký prezident Franklin Delano Roosevelt až do sklonku 30. let věnoval většinu své politické pozornosti především domácím záležitostem, v nichž dokázal, že je velkým stratégem i prohnáním taktikem. Když si okolnosti vynutily vstup Spojených států do druhé světové války, prezident soustředil veškeré své úsilí na co nejrychlejší vítězství Spojenců. Apeloval přitom na tradiční americké idealistické hodnoty podobně jako Wilkie a Streit a zároveň si zachovával jeffersonovský odstup od evropských záležitostí. Sám sebe přitom považoval za „žongléra“, který dokáže prostřednictvím improvizace a rychlé reakce vždy nakonec zajistit prospěch své země.¹⁵

Rooseveltova vize poválečného světa se soustředila na takové uspořádání, v němž nejdůležitější roli budou hrát vítězové druhé světové války - „Velká Británie, Spojené státy. Sovětský svaz a snad i Čína. Tito ‚policisté‘ by společně chránili mír.“¹⁶ Z těchto důvodů vzdoroval Churchillovu naléhání zabývat se podrobně plány na uspořádání Starého světa po válce jakoby doufal, že porážka nacismu vytvoří příznivější prostředí pro jednání mezi vítězi. Netajil se přitom tím, že za rozhodující evropské velmoci považuje Velkou Británii a Sovětský svaz a stejně jako Lippmann odmítal trvalou americkou účast při řešení evropských záležitostí.

Cílem Rooseveltovy zahraniční politiky mělo být nastolení nového světového řádu. Ten měl ve wilsonovském duchu spočívat na čtyřech pilířích - „svobodě projevu, svobodě vyznání, svobodě před strachem z agrese a svobodě před nedostatkem.“¹⁷ Garantem tohoto světového řádu měla být nová mezinárodní organizace - Organizace spojených národů (angl. *Uni-*

ted Nations – UN), jejíž základy byly položeny na konferenci ve washingtonské vile Dumbarton Oaks ve dnech 21. srpna až 7. října 1944 za účasti zástupců USA, SSSR, Velké Británie a Čankajškovy Číny. Rooseveltova idealistická rétorika měla od počátku svůj reálně politický rub. Legitimitu rozhodnutí nového společenství národů měl zaručovat nejen hlas Valného shromáždění za rovného postavení členských států, ale též jednomyšlné rozhodnutí pěti velmocí v Radě bezpečnosti, kde se počítalo i s účastí Francie.

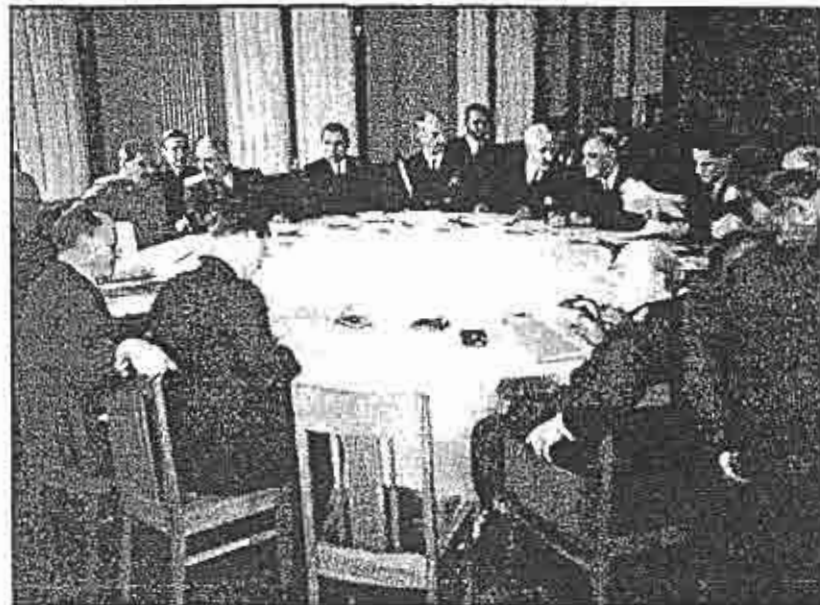
Roosevelt podřizoval svou politiku vůči Sovětskému svazu úsilím o získání sovětské účasti na tomto velmocenském kondominiu, tj. spolupráci světových velmocí v zájmu světové stability. Proto USA vycházely vstříc bezpečnostním požadavkům Moskvy, jak se materializovaly v obnovení hranic z června 1941. Americká administrativa mlčky přitakala sovětským územním nárokům ve východní Evropě, třebaže odporovaly duchu a zásadám Atlantické charty z léta 1941, k níž se Sovětský svaz přihlásil. Tak byly v podstatě mlčky uznány sovětské nároky na území pobaltských států, jež se ve své moderní historii těšily nezávislosti pouhých dvacet let. Podobně v otázce Polska, jehož východní území až po tzv. Curzonovu¹⁸ linii si Stalin nárokoval, byl Roosevelt Stalinovi ochoten vyhovět. Již v březnu 1943 řekl Roosevelt britskému ministru zahraničí Anthony Edenovi: „Velmoci budou muset rozhodnout, co bude Polsko mít.“ Podle Edena nezamýšlel Roosevelt vyjednávat na mírové konferenci s Polskem a ostatními malými státy: „Pokud jde o Polsko, je důležité vyřídit záležitosti tak, aby napomáhaly udržení světového míru.“¹⁹ Na konferenci v Teheránu v prosinci 1943 informoval o svém pohledu na polsko-sovětské vztahy Stalina.²⁰

Zároveň však musel Roosevelt balancovat mezi snahou o spolupráci s Moskvou a polskou exilovou vládou, která oprávněně tvrdila, že polský stát v roce 1939 zanikl díky společné agresi Hitlerova Německa a Stalinova Sovětského svazu. Londýnští Poláci protestovali proti tomu, aby spolupráce se Sověty byla vykoupena odříznutím části polského území.

Rooseveltovy naděje na zlepšení vztahů mezi polskou exilovou vládou a Moskvou se v podstatě rozplynuly, když byly v dubnu 1943 odhaleny masové hroby Sověty vyvražděných polských důstojníků v Katyňském lese. Poté co polská exilová vláda v Londýně požádala Mezinárodní červený kříž o prošet-

ření masakru, Moskva s ní přerušila 25. dubna 1943 diplomatické vztahy.

Současně si Sovětský svaz připravoval nástroje pro udržování silného vlivu v poválečném Polsku. Již v roce 1942 organizovala sovětská vláda polské, většinou bolševické exulanty v otrocky oddaném Svazu polských vlastenců. Po vstupu sovětských vojsk na polské území v lednu 1944 vytvořil Svaz v Lublinu Polský výbor národního osvobození, jež prakticky vyko-

*Jednání Jaltské konference 5. února 1945.
Vpravo Roosevelt, vlevo Stalin, zády Churchill.*

nával úlohu polské vlády na osvobozeném území. V lednu 1945 prohlásila sovětská vláda lublinský Výbor za jediného představitele Polska bez ohledu na existenci polské exilové vlády.

Vyvrcholením snahy USA o poválečnou spolupráci se SSSR a jeho účast na světovém řádu byla konference Roosevelta, Stalina a Churchilla v krymském letovisku Jalta ve dnech 4.–11. 2. 1945. Závěrečné komuniké stanovilo polsko-sovětskou hranici Curzonovu linií „s několika odchylkami v rozmezí 5 až 8 kilometrů ve prospěch Polska.“²¹ Západním spojencům se podařilo

prosadit dohodu o polské vládě, která by nebyla přímo v rukou Moskvy, když Stalin souhlasil, že „současná polská vláda (v Lublinu – pozn. P. L.) bude reorganizována na širší demokratické základně zahrnující demokratické politiky z Polska samého i emigrace“. Polská vláda měla být ovšem podle jaltských závěrů „přátelská“ Sovětskému svazu. Tento kabinet se poté zavázaly uznat všechny vítězné velmoci.²² Stalin zároveň slíbil, že v Polsku proběhnou do jednoho měsíce svobodné volby.

Svou údajnou ochotu podílet se na Rooseveltově světovém řádu vyjádřil Stalin podpisem na Deklaraci o osvobozené Evropě, podle níž měly evropské země „demokratickými prostředky řešit své naléhavé politické i hospodářské problémy“. Velmi důležitý z hlediska Rooseveltovy zahraniční politiky byl také Stalinův ústupek od požadavku, aby v OSN byly zastoupeny všechny svazové republiky SSSR.

Po návratu z Jalty udržoval americký prezident dojem, že vše je na příznivě cestě k uskutečnění jeho vize. Uznával sice, že jaltské závěry „potvrdily postavení lublinských Poláků na úkor druhých dvou skupin“,²³ zároveň však byl přesvědčen o brzkém konání svobodných voleb. Úspěch Organizace spojených národů měl přesvědčit Sověty, že jejich bezpečnostní obavy jsou bezpředmětné. Když admirál Leahy, člen americké delegace na Jaltě, upozornil prezidenta, že uzavřené dohody „jsou tak pružné, že je Rusové mohou natáhnout z Jalty do Washingtonu“, prezident odpověděl, že je to jediné, „co v této chvíli může pro Polsko udělat.“²⁴

Hlavním proponentem světového řádu byly Spojené státy. Roosevelt navíc na sklonku roku 1944 znovu potvrdil Churchillovi, že vrátí „americká vojska domů, jakmile to dopravní možnosti dovolí“.²⁵ Britský premiér se naopak snažil zachránit, co se dá, aniž by si dělal přílišné iluze o možnosti přesvědčit Stalina, aby rezignoval na svůj rozhodující vliv ve východní Evropě. Z Churchillova pohledu bylo proto lepší dohodnout se předem na pravidlech hry bez vizí, které britský premiér považoval za iluzorní. Během jednání se sovětským vůdcem v Moskvě v říjnu 1944 proto navrhl praktické rozdělení sfér vlivu na Balkáně. Podle této proslulé dohody, připomínající poněkud handlování s koňmi, měl Sovětský svaz získat 90 % vlivu v Rumunsku a 90 % v Bulharsku, Velká Británie a USA 90 % vlivu v Řecku a 75 % v Maďarsku. V Jugoslávii měl být vliv Západu a Východu 50 : 50.²⁶

Tab. 3 – Dodávky některých artiklů zemím Britského společenství jako podíl celkové produkce USA (v procentech)

	1942	1943	1944	1945
letadla a náhradní díly				
lodě a náhradní díly				
munice				
dopravní prostředky				
potravin				
zemědělské produkty				
strojírenské výrobky				

Zdroj: Milward, A., War, Economy and Society, London, 1977, s. 153.

Je těžké si představit cokoli konkrétního za těmito podivnými čísly, která dodnes svádí ke spekulacím. V době jednání Jaltské konference byla procenta dohodnutá v Moskvě tak jako tak irelevantní. Rozhodující pro to, zda v té které zemi převládne západní nebo východní vliv bylo, zda bude osvobozena či obsazena západními či sovětskými vojsky.

Toho si byl i Churchill dobře vědom, a proto v posledních měsících války v Evropě naléhal, aby vojska západních spojenců postoupila co nejdále na východ bez ohledu na linii dotyku dohodnutou na Jaltě na řece Labi. Uvažoval o tom, že by západní spojenci měli obsadit Berlín a Vídeň a osvobodit Prahu. Avšak Američané v obavě o osud spolupráce se Sovětským svazem tuto myšlenku odmítli a generál Eisenhower v tomto smyslu ujistil v osobním dopise na konci března 1945 Stalina.

Rooseveltova smrt 12. dubna 1945 vynesla do prezidentského křesla Harryho Trumana. Truman nikdy neočekával, že se stane 33. prezidentem Spojených států. Ze Středozápadu, kde se narodil, si přinesl lásku k rodné zemi a někdy snad až příliš jasné vidění věcí. Za první světové války se vyznamenal jako kapitán dělostřelectva a poté neúspěšně podnikal jako obchodník s pánskou konfekcí. Během studia práv na Kansaské univerzitě vstoupil do Demokratické strany a v letech 1935–1944 zasedal v Senátu. Viceprezidentským kandidátem se stal především v důsledku mocenských poměrů ve straně a díky tomu získal nálepku outsidera, což platilo dvojnásob v zahraniční politice. Během Rooseveltova prezidentského období strávil většinu času v Kongresu a neměl možnost se důkladněji sezná-

mit s úskalími prezidentovy zahraniční politiky. To se ale v mnoha případech ukázalo být spíše předností. Schopný manipulátor Roosevelt často hovořil o světovém řádu a harmonii a přitom byl ochoten podstoupit velice pragmatické kroky. Truman byl naopak ve svém projevu americky přímočarý a to, co říkal, bylo třeba brát jako holou skutečnost.

V mezinárodní politice se Truman snažil navázat na Rooseveltovo dědictví, a pokračoval proto v podpoře příprav Organizace spojených národů. Zároveň však dbal na to, aby předchozí ujednání se Sověty byla plněna. Již v dubnu 1945 Truman tvrdě vytkl sovětskému ministru zahraničí Molotovovi počínání Sovětského svazu v Polsku, kde se navzdory dohodám z Jalty dosud neuskutečnily svobodné volby a komunistické síly obsazovaly nejlivnější místa ve státním aparátu. Konsternovaný sovětský ministr zahraničí reagoval slovy, že „takto s ním ještě nikdo nikdy nemluvil“. „Dodržujte dohody a nikdo tak s vámi mluvit nebude,“ odpověděl pohotově Truman.²⁷

Tato změna politického stylu však ještě neznamenala přehodnocení zahraničně politických priorit Spojených států a nový prezident věnoval stejně jako jeho předchůdce hlavní pozornost úspěšnému dovršení projektu Organizace spojených národů. Ta byla ustavena na konferenci v San Francisku, která probíhala tentokrát již za účasti Francie (25. dubna 1945 až 26. 6. 1945). Na počátku sice vznikl spor mezi západními delegáty a sovětskou delegací. Ta žádala posílení postavení velmocí ve vznikající organizaci rozšířením zásady jednomyslnosti i na to, zda tu kterou otázku bude Rada bezpečnosti či Valné shromáždění vůbec projednávat. Nakonec však sovětská delegace ustoupila a 26. června 1945 zástupci padesáti států světa podepsali Chartu OSN, tak jak byla koncipována Spojenými státy.

Poté Spojené státy uznaly na počátku července 1945 polskou vládu, která sice byla doplněna o některé zástupce nekomunistických sil, nevzešla však ze svobodných voleb, jak se k tomu Stalin zavázal v jaltské Deklaraci o osvobozené Evropě. Přestože Washington tím v žádném případě nedával Moskvě *carte blanche* ve východní Evropě a trval na uspořádání svobodných voleb, bylo zřejmé, že tato oblast nepředstavuje z amerického hlediska hlavní prioritu na rozdíl od západní Evropy a osudu poválečného Německa.²⁸

Právě poválečnou správou Německa se měla zabývat konference Velké trojky v Postupimi v létě 1945 (17. července až 12. srp-

na). Na rozdíl od Jalty se odehrávala nejen v jiné atmosféře, poznamenané vítězstvím nad Německem a zároveň počínajícími spory mezi státy Velké trojky, ale dokonce i ve značně obměněném personálním obsazení. Spojené státy zastupoval prezident Truman a dosavadního ministra zahraničí Edwarda Stettina nahradil James Byrnes. Churchill a Eden se sice zúčastnili počátku jednání, ale po parlamentních volbách ve Velké Británii, které konzervativní strana prohrála, byli vystřídáni novým premiérem Clementem Attleem a ministrem zahraničí Ernestem Bevinem.

Duch Jalty se v Postupimi neobjevil. Organizace Spojených národů existovala a přesto se Stalin snažil získat co nejvíce pro svou sféru vlivu, což přirozeně vyvolávalo napětí se Západem. Truman přitom pokračoval v kritice sovětského postupu ve východní Evropě, kde Stalin posiloval proti vůli tamních národů (s výjimkou Československa) vliv komunistů.

Bilance Postupimi byla skromná, a to navzdory přesvědčení většiny současníků včetně samotného Trumana. Západní velmoci sice *de facto* souhlasily s tím, aby se Polsku dostalo kompenzací za území postoupené Sovětskému svazu, tj. aby nová hranice mezi Polskem a Německem probíhala po linii řek Odra a Nisa a Stalin zároveň opět slíbil brzké konání svobodných voleb v Polsku. Západ však odmítl uznat Sověty dosazené vlády v Rumunsku a Bulharsku. Největším úspěchem Postupimi bylo vytvoření mechanismu pro čtyřstrannou kontrolu okupovaného Německa. O něm měly nadále jednat konference ministrů zahraničí SSSR, USA, Velké Británie a Francie. Američané však odmítli sovětskou snahu o pevné stanovení výše reparací. Reparační nároky měla každá okupační velmoc uspokojit ze své zóny. Kooperaci z Jalty pouze vzdáleně připomínal závazek Stalina zahájit válečnou kampaň proti Japonsku. Postoj sovětského vůdce během jednání neovlivnilo, ani když mu Truman sdělil, že Spojené státy mají k dispozici jadernou zbraň. O tom ostatně věděl Stalin již od svých vyzvědačů. V Postupimi byl už mrtev nejen Roosevelt, ale dohasínal i jeho světový řád.

PLÁNOVÁNÍ UTOPIE

Také hospodářské vztahy mezi Spojenými státy a Velkou Británií potvrzovaly předčasnost úvah o novém světovém řádu. Sou-

části představ zesnulého prezidenta měl být i volný pohyb zboží a kapitálu. Jeho vášnivým propagátorem byl Rooseveltův válečný ministr zahraničí Cordell Hull, který se už ve 30. letech zasloužil o výrazné snížení celních překrad na západní polo-kouli. Hospodářské dělení světa a vytváření celních bariér mělo podle Hulla za následek dělení světa na sféry vlivu, což vedlo nutně ke konfliktům: „Podle mého názoru existuje přímá spojitost mezi svobodným obchodem a mírem na jedné straně a vysokými cly, obchodními překradami a nespravedlivým hospodářským soupeřením a válkou na straně druhé.“ A jedním dechem dodával: „Jestliže se nám podaří prosadit svobodnou výměnu zboží – svobodnější ve smyslu [odstranění] diskriminací a překážek, budeme mít velkou šanci na dosažení trvalého míru.“²⁹

Amerika, které druhá světová válka pomohla z vleklé deprese po krizi 30. let, byla ekonomicky nejsilnějším státem světa a nebylo již nutno chránit domácí ekonomický růst cly a devalvací. Naopak, cílem nyní bylo zpřístupnit americkým výrobkům bezkonkurenční ceny a kvality světové trhy. Amerika měla vést svět i díky své obrovské hospodářské síle.

Tato americká světová vize musela nutně kolidovat s plány Velké Británie, která doufala, že navzdory slabosti svého hospodářství zůstane i po válce prvním spojencem USA v Evropě a zároveň si udrží svůj imperiální systém.

Američané ovšem nepopírali zvláštní vztahy, jež obě země svazují, ale za nejdůležitější pro britskou zahraniční politiku považovali její evropský kruh. Britové jako nejspolehlivější spojenci USA mohli vést Evropu ku prospěchu obou zemí. Washington zároveň již během války neskrýval své rozladění z britské neochoty rozloučit se s politickými a hospodářskými pozůstatky někdejší imperiální slávy. Kromě morálního aspektu kolonialismu šlo Spojeným státům rovněž o možnost přístupu na trh britských kolonií, které byly chráněny preferenčním systémem z počátku 30. let. „Velká americká země s nevídanou rozhodností nedovolí Britům a Holanďanům diktovat ceny, za které bude nakupovat cín a kaučuk,“ prohlásil vysoký úředník amerického ministerstva obchodu při jednání s nizozemskou delegací během války.³⁰

Spojené státy se snažily již před svým vstupem do války přinutit Londýn, aby spustil od svého preferenčního systému. Atlantická charta, kterou vydali Roosevelt a Churchill v srpnu

1941 během setkání u newfoundlandských břehů, deklarovala jako zásady poválečného uspořádání světa nejen neměnnost hranic bez předchozího souhlasu obyvatelstva, ale také právo každé země, tedy i kolonie, vybrat si formu vlády, která jí vyhovuje. Čtvrtý bod Atlantické charty dokonce vyhlášoval, že každý signatář otevře ostatním své trhy, třebaže „při respektování současných závazků“. Atlantická charta však byla pouhou deklarací a Británie jí nebyla vázána k žádným konkrétním krokům. Po zbytek války se Spojené státy neúspěšně snažily přimět Brity k určitějšímu prohlášení, v němž by se obě země zavázaly prosazovat nezávislost kolonií v budoucnu.

Churchill přirozeně nesdílel americké nadšení pro nový světový hospodářský řád. Ten totiž nutně předpokládal zrušení preferenčního systému Britského společenství, kterým by zanikl jeden z pilířů britského impéria. Americká hospodářská pomoc však byla pro Velkou Británii klíčová. Když za války nutil Hull Londýn k závazku, že opustí svůj preferenční systém, museli nakonec Britové ustoupit. V textu dohody o vzájemné pomoci (angl. *Mutual Aid Agreement*) z 23. února 1942, která formulovala zásady poskytování pomoci podle zákona o půjčce a pronájmu (angl. *Lend-Lease*) Británii, se obě země zavázaly, že po válce budou usilovat o omezení a odstranění všech diskriminačních obchodních opatření. Budoucnost měla ukázat, že tento závazek půjde jen velmi těžko splnit.

První poválečné měsíce potvrzovaly, že Velká Británie je jako nejbližší spojencem USA v Evropě nenahraditelná. Přestože například dlouho přetrvávaly rozpory mezi Velkou Británií a Spojenými státy na Blízkém východě, již na sklonku roku 1945 byly zahájeny intenzivní a vysoce tajné americko-britské konzultace o společném postupu v případě mezinárodní krize. Spekulovalo se dokonce o vybudování leteckých základen ve východní Anglii, které by mohly využívat americké bombardéry v případě konfliktu v Evropě. Americké ministerstvo zahraničí od roku 1946 zdůrazňovalo význam Británie jako jediného významného spojence v Evropě. Přetrvání Velké Británie jako velmoci v tomto období Washington dokonce považoval za hlavní záruku, že Evropa neupadne pod sovětskou hegemonii.³¹ Od tohoto závěru však bylo ke konkrétní politice ještě daleko, jak ukázal americký postup při hospodářské rekonstrukci Evropy v prvních poválečných letech.

Základy nového světového hospodářského společenství měly

být položeny na mezinárodní konferenci v newhampshirském městečku Bretton Woods v létě 1944. Brzy se však potvrdilo, že její účastníci mají rozdílné představy o podobě a smyslu poválečné hospodářské spolupráce. Sovětský svaz odmítal američany prosazované zásady volného obchodu a naléhal, aby mezinárodní organizace zakládáné na konferenci – Mezinárodní měnový fond (angl. *International Monetary Fund* – IMF) a Mezinárodní banka pro obnovu a rozvoj (Světová banka, angl. *International Bank for Reconstruction and Development, World Bank*) – fungovaly jako financovatelé rekonstrukce válkou zničených ekonomik.³² Sovětský svaz nakonec brettonwoodská ujednání ani neratifikoval.

Rozdílly se objevily rovněž mezi delegacemi Velké Británie a Spojených států. Zatímco Britové podobně jako sovětská strana spatřovali v brettonwoodských jednáních příslib americké pomoci při obnově svého vyčerpaného hospodářství, pro delegaci Spojených států bylo nejpodstatnější, aby Británie přistoupila na měnovou konvertibilitu, jež by usnadnila vývoz amerického kapitálu do Evropy. Američané se rovněž dožadovali, aby Londýn snížil cla, jak to Churchill slíbil v únoru 1942. Velká Británie byla silně zadlužena a prakticky ekonomicky závislá na Spojených státech. V případě soustavnějšího tlaku ze strany Spojených států tak neměla jiné volby než podřídit se.³³

Britská delegace, vedená věhlasným ekonomem Johnem Maynardem Keynesem, navrhla namísto toho vytvoření mezinárodní clearingové unie. Ta měla disponovat 26 miliardami dolarů jako stabilizačním a podpůrným fondem, jež by byl k dispozici členským zemím podle jejich uvážení. Finanční prostředky, dostupné evropským zemím, by sloužily k poválečné hospodářské rekonstrukci Starého kontinentu. Keynes přirozeně zastupoval zájmy impéria, jež během války přišlo o téměř všechny své zlaté a dolarové rezervy.

Harry Dexter White, jež stál v čele americké delegace, prosazoval v intencích své vlády skromnější stabilizační fond pouhých 5 miliard dolarů.³⁴ Schodky v platební bilanci vyčerpaných evropských ekonomik měly podle liberální ekonomické teorie zastávané americkou vládou zmizet díky omezení spotřeby a dovozu. Omezení importu však nebylo žádoucí pro evropské země, které potřebovaly dovoz ke svému ozdravení a úvěry na jejich krytí. Tak jako Keynes hájil zájmy země, jež

byla dlužníkem, tak zastával White zájmy země, jež byla věřitelem a držitelem dvou třetin světových zlatých rezerv.

Brettonwoodská ujednání skončila dohodou v podstatě za amerických podmínek. Mezinárodní měnový fond disponoval 8,8 miliardami dolarů určenými na krátkodobá krytí platebních schodků a Světová banka byla nadána 10 miliardami dolarů na rekonstrukci válkou zničených ekonomik. Otázka volné směnitelnosti libry k dolaru byla však po labouristickém

Snímek ze schůzky Roosevelta a Churchilla v srpnu 1941.
Na setkání byla podepsána Atlantická charta.

vítězství v létě 1945 odložena na neurčito. Labouristé vyhráli ve volbách i s programem prosazujícím plnou zaměstnanost a hospodářský růst. Přistoupit na doktrinální požadavky zastánců volného obchodu by znamenalo tyto cíle ohrožit. Vítězná strana nehodlala nyní svůj politický kapitál zbůhdarma promrhávat.

Americká hospodářská politika vůči poválečné Evropě kombinovala nezbytnou pomoc s vizí liberálního hospodářského systému. Již od 11. března 1941 zásobovali Američané na zá-

kladě zákona o půjčce a pronájmu Velkou Británií a později celou protihitlerovskou koalici jak zbraněmi, tak ostatními artikly. Zákon, který Churchill později označil za „nejaltruističtější akt v dějinách“, původně opravňoval po dobu války prezidenta Spojených států „prodat, předat, směniti, pronajmout, půjčit“ produkty zbrojního průmyslu zemi, jejíž obranu považuje za „životně důležitou pro obranu Spojených států“. Především do Británie, ale i do ostatních válčících zemí proudilo zboží nejrozličnějšího druhu, které představovalo významnou část celkové americké produkce. V průběhu války poskytly USA svým spojencům pomoc v celkové výši 48 miliard dolarů, z čehož 60 % připadlo Velké Británii, 20 % Sovětskému svazu a 8 % Francii.

S blížícím se koncem války však vzrůstala v americkém Kongresu proti zákonu o půjčce a pronájmu silná opozice. Pro ukončení jeho platnosti byli jak ti, kterým se nezamlouvalo, že část pomoci je poskytována komunistickému Rusku, tak ti, kteří ji chtěli využít k nátlaku na Brity směrem k obchodní liberalizaci. Nový americký prezident Truman, obávající se vzrůstajícího izolacionismu, u vědomí blížícího se konce války v Tichomoří 17. srpna 1945 platnost zákona o půjčce a pronájmu definitivně ukončil.

Sovětský svaz mezitím znovu požádal o půjčku, o níž uvědomil Washington již v lednu a květnu 1945. V březnu 1946 ministerstvo zahraničí USA oznámilo Moskvě, že jednání o půjčce mohou začít. Američané přitom předpokládali, že jednání o půjčce budou doprovázena ústupky ze strany SSSR. „Pevně věříme, že jediný nástroj, který máme k nastolení ekonomické a politické stability ve Východní Evropě, je poskytnutí úvěru,“ psal na počátku roku 1946 ředitel východoevropského oddělení ministerstva zahraničí Elbridge Durbrow.³⁵ Výsledek však byl právě opačný. Moskva neustoupila a nakonec své ekonomické potřeby z velké části uspokojila ze sovětské okupační zóny v Německu.

Ukončení zákona o půjčce a pronájmu mělo pro vyčerpanou Británii téměř katastrofální hospodářské důsledky. Labouristický ministr financí Hugh Dalton si později ve svých pamětech trpce postěžoval: „Tato těžká rána nám byla uštěděna bez varování a diskuse. Očekávali jsme, že zákon o půjčce a pronájmu potrvá ještě několik let po válce. Ale pojednou jsme stáli tváří v tvář nikoli válce, nýbrž totálnímu ekonomickému zruinování.“³⁶

Ani Mezinárodní měnový fond, ani Světová banka neměly dostatek prostředků, aby mohly účinně zasáhnout. Británie se ocitla v těžké finanční krizi a britská vláda opět vyslala lorda Johna Keynesa, aby přesvědčil amerického prezidenta o poskytnutí bezúročných půjček 6 miliard dolarů. Keynes však našel ve Washingtonu jen málo pochopení pro britské potíže. Američané zcela vyloučili možnost bezúročných půjček a podmínili svůj souhlas s mnohem nižší půjčkou přistoupením na konvertibilitu měny, jak bylo ujednáno v Bretton Woods. Výsledkem Keynesovy mise byla v prosinci 1945 podepsaná půjčka ve výši 3,75 miliardy dolarů s dvouprocentním úrokem. Velká Británie se zavázala opustit preferenční šterlinkový systém a obnovit volnou směnitelnost libry vůči dolaru do konce roku 1947. Britům tak nezbylo než se utěšovat jízlivou říkankou, která si krátce po válce získala oblibu jak mezi britskými žurnalisty, tak politiky:

*Lord Halifax to ve Washingtonu byl,
kdo lordu Keynesovi šept':
„Američané žoky peněz mají,
nám zas všechnen rozum zbyl.“³⁷*

Důsledky dohody z prosince 1945 byly katastrofální. Když byla v červenci 1947 vyhlášena volná konvertibilita libry a dolaru, stalo se přesně to, čeho se britská vláda obávala. Věřitelé, kteří měli své pohledávky vůči Spojenému království v librách šterlinků, si je v obavě z nestability britské měny a inflace hromadně nechali proplatit v dolarech. Británie ztratila za necelé dva měsíce více devizových rezerv než za celý předchozí rok. Konvertibilita byla proto zakrátko pozastavena a znovu byla zavedena až na konci 50. let.

Americký postoj k Británii nebyl ojedinělý a podobně Washington postupoval i v případě Francie. „Bylo by nešťastné, kdyby se Francie izolovala za vysokou zdí cel a omezení kapitálových proudů,“ varoval americký ministr zahraničí James Byrnes de Gaulla ve Washingtonu v srpnu 1945. Truman ve stejném duchu poznamenal, že někteří američtí podnikatelé „byli nepříznivě přijati francouzskou vládou“. Americký prezident přislíbil určitou hospodářskou pomoc, pokud bude francouzská vláda cíleně zlepšovat obraz Spojených států v zemi.³⁸ Francie již v prosinci 1945 ratifikovala brettonwoodská ujednání, Spojené státy byly však i nadále ohledně případné půjč-

ky zdrženlivé. Až v únoru 1946 poskytly Spojené státy Francii krátkodobý úvěr ve výši pouze 275 miliónů dolarů a dar 75 obchodních plavidel v celkové hodnotě 42 miliónů dolarů. Součástí americké hospodářské politiky vůči Francii bylo rovněž snížení dluhu za prostředky poskytnuté v rámci zákona o půjčce a pronájmu.

Ke změně amerického přístupu došlo až v první polovině roku 1947. Výrazem této změny byl Marshallův plán, který vycházel z poznání, že by bylo přinejmenším neprozřetelné prosazovat liberální hospodářský systém předtím, než budou západoevropské ekonomiky natolik rekonstruovány, aby se na něm mohly podílet bez rizika zhroucení. Jinak by bylo celé usilování o volný obchod jen „platonickým plánováním Utopie“, jak už si v roce 1944 poznamenal pozdější zástupce ministra zahraničí Dean Acheson.³⁹

BOMBA JEN PRO AMERIČANY

Podobným příkladem jednostranného přístupu americké zahraniční politiky k Evropě a zároveň debaklem pro britskou zahraniční politiku byly poválečné peripetie spojené s vývojem a vlastnictvím jaderných zbraní. Přitom byl vývoj atomové zbraně v určitém smyslu plodem společného úsilí Američanů a Evropanů. V roce 1939 objevil tým britských vědců řetězovou reakci. Po porážce Francie přišly vůdčí osobnosti francouzského jaderného výzkumu do Cambridge a výzkumné úsilí obou zemí se tak do značné míry spojilo. Výzkum se poté z těžce bombardované Británie přesunul do Kanady. Spojené státy do té doby v oblasti jaderného výzkumu za Brity zaostávaly, avšak do první poloviny roku 1942 se jim podařilo díky výzkumnému projektu, vyhlášenému prezidentem Rooseveltem pod krycím názvem Manhattan, dosáhnout značného pokroku a získat tak nezpochybnitelné prvenství. Úzké kontakty mezi americkým a britským jaderným výzkumem byly oboustranně výhodné.⁴⁰

Poté co se v září 1942 Američané vylodili v Léopoldsville v Belgickém Kongu, získával Washington na základě dohody s belgickou exilovou vládou tři čtvrtiny veškeré těžby uranové rudy, zatímco Británie si ponechávala jednu čtvrtinu pro vlastní potřeby. Pětibodová gentlemenská dohoda z první quebecké konference Churchilla a Roosevelta ze srpna 1943 předpoklá-

dala spojení atomového výzkumu obou zemí a úplnou výměnu informací. Žádné údaje týkající se atomového výzkumu nesměly být poskytovány třetí straně bez předchozí vzájemné dohody. Podle této úmluvy měl prezident Spojených států rovněž rozhodnout o osudu společného výzkumu po válce. Na druhé quebecké konferenci v září 1944 bylo potvrzeno, že jaderná spolupráce mezi Velkou Británií a Spojenými státy bude pokračovat i po porážce Japonska.

Od roku 1943 se tak na společném výzkumu podílelo více než 20 000 vědců ze Spojených států, Velké Británie a Kanady ve 35 zařízeních po celé Americe. Vedle nich se do atomového výzkumu zapojili emigranti z Evropy – například Ital Enrico Fermi. Spojení jaderného výzkumu Británie a Ameriky znamenalo nejen integraci výzkumných kapacit obou zemí, ale pro Londýn představovalo rovněž potvrzení výjimečnosti spojenectví se Spojenými státy, z něhož byl vyřazen Sovětský svaz. Avšak necelé dva měsíce po výbuchu prvních jaderných zbraní nad Hirošimou a Nagasaki oznámil 3. října 1945 prezident Truman, že Spojené státy uvažují o mezinárodní kontrole vývoje jaderných zbraní. To by jinými slovy znamenalo přerušení atomového výzkumu v ostatních zemích, zatímco USA by si tak podržely nukleární monopol.⁴¹

Podle návrhu Deana Achesona, náměstka amerického ministra zahraničí, měl být zřízen Mezinárodní úřad atomového rozvoje, který by dohlížel na světová těžiště uranové rudy a rozhodoval by o jejím použití. V případě, že by se některý narušitel atomového režimu zmocnil uranové rudy a chtěl ji použít v rozporu s mezinárodně uznaným účelem, záležitost by byla postoupena OSN. Ta by pak rozhodla o náležitých sankcích. Finančník a filantrop Bernard Baruch, který byl na jaře 1946 jmenován prvním zástupcem Spojených států v Komisi pro atomovou energii Organizace spojených národů, rozšířil návrh o právo Valného shromáždění uvalit sankce na narušitele atomové disciplíny včetně nasazení atomových zbraní.⁴² V prosinci 1946 sice návrh podpořila většina členů Rady bezpečnosti (Sovětský svaz a Polsko se zdržely hlasování), avšak celá iniciativa byla v důsledku počínající studené války postupně uložena *ad acta*.

Mezitím podepsal prezident Truman 1. srpna 1946 zákon o atomové energii, který se nazýval rovněž McMahanův podle senátora Briena McMahona, jenž jej v Kongresu navrhl. Spoje-

né státy si podle něj měly zachovat monopol na nukleární informace vůči všem ostatním zemím, tedy i ve vztahu k Velké Británii. Až do konce 50. let se britská zahraniční politika snažila zvrátit americký nukleární unilateralismus, avšak marně.

Velká Británie a později i Francie tak byly při vývoji svých jaderných zbraní odkázány samy na sebe. Když v lednu 1947 Attlee a Bevin rozhodli o výrobě vlastní jaderné zbraně, byli vedeni nejen úsilím o zajištění vlastní bezpečnosti, ale také snahou o rovný status se Spojenými státy. Jedině s atomovou bombou mohla údajně Británie „udržet svou pozici vůči Američanům“, jak později vzpomínal Attlee.⁴³ Od tohoto rozhodnutí vedla cesta k první zkoušce britské jaderné zbraně v únoru 1952.

JAK S PORAŽENÝMI?

Německo a Itálie byly sice poraženými zeměmi, ale od počátku mezi nimi existoval značný rozdíl. Itálie během války nikdy nepředstavovala pro Spojence skutečného protivníka a pro Německo skutečného spojence. Její vojenská dobrodružství skončila vždy spolehlivě krachem. Když 10. června 1940 vyhlásila Itálie téměř poražené Francii válku, stačila její útok oslabená francouzská vojska ještě odrazit. Teprve po totálním zhroucení francouzských ozbrojených sil 19. června se italské armádě podařilo obsadit část francouzského území. Italský útok proti Řecku následujícího roku řecká vojska za britské podpory odrazila a pouze německá intervence v dubnu 1941 uchránila Mussoliniho od potupné porážky.

Po svržení Mussoliniho 25. července 1943 podepsala vláda maršála Pietra Badoglia 3. září kapitulaci, po jejímž zveřejnění 8. září obsadila německá vojska Řím a celý sever země. Spojenci podpořili Badoglioovu vládu a 13. října vyhlásila Itálie válku Německu. Boje v severní Itálii nicméně trvaly až do konce války a německá vojska zde kapitulovala až 29. dubna 1945. Způsob, jak Spojenci nakládali s Itálií, se proto podstatně lišil od pozdější praxe v Německu.

Spojenecká kontrola nad Itálií se uvolňovala již během války. Až do února 1945 si sice Spojenecká kontrolní komise ponechala právo veta nad rozhodnutími místních i centrálních italských vládních orgánů, prakticky je však neuplatňovala. Již 26. října 1944 navázaly Spojené státy plně diplomatické styky

s italskou vládou Ivanae Bonomiho, třebaže Británie a Sovětský svaz tak učinily až po podepsání mírové smlouvy v roce 1947. Na Postupimské konferenci nepředstavovala italská otázka podstatnější problém a Itálie se po podepsání mírové smlouvy měla stát členem Organizace spojených národů. Stalin si pouze vymíňoval, aby se stejného zacházení jako Itálii dostalo i ostatním satelitům Německa – především Rumunsku, Bulharsku a Maďarsku. Přestože Spojené státy tento požadavek v Postupimi odmítly s poukazem na nedemokratičnost Sověty dosazených režimů, do konce roku 1945 uznaly vlády všech těchto zemí. Osud Itálie měl z hlediska USA větší váhu než případné úsilí o ovlivnění poměrů ve východní Evropě.

Mírová smlouva s Itálií z 10. února 1947 kombinovala prvky usmíření a trestu. Na jedné straně byla suverenita Itálie obnovena bez omezení a Spojenci si neponechávali žádná zvláštní práva. Itálie musela samozřejmě vrátit Francii území obsazené roku 1940 a dále postoupila Jugoslávii většinu Istrie, část Julského Benátska, Rijeku a Zadar. Řecku připadly Dodekanéské ostrovy, jež Itálie okupovala od roku 1912. Osud italských předválečných kolonií – Libye, Etiopie, Eritrey a Somálska – byl svěřen do pravomoci Organizace spojených národů. Jakkoli bylo Mussoliniho prohlášení po dobytí Habeše, že také „Itálie má své impérium“, spíše fikcí než skutečností, mírová smlouva ukončila i tuto fikci. Kromě toho musela Itálie uhradit reparace ve výši 360 milionů dolarů, především Sovětskému svazu a Jugoslávii. Mírové smlouvy byly současně podepsány s Maďarskem, Rumunskem a Bulharskem.

Problém poválečného Německa byl mnohem složitější, a to do té míry, že ani jedna z vítězných zemí zpočátku vůči němu neměla konzistentní politiku. Ve Spojených státech byli stoupeni vyřazení Německa z mezinárodní politiky jednou provždy soustředění především okolo ministra financí Henry Morgenthaua. Versailleská smlouva, tvrdil Morgenthauův tábor, byla k Německu příliš shovívavá. To může nalézt své místo v Evropě pouze, bude-li rozděleno na několik nezávislých států. Oponenti z ministerstva zahraničí naopak tvrdili, že důvodem německé expanze byla bezohlednost Versailleské smlouvy, jež nerespektovala německé životní zájmy. Sám prezident Roosevelt byl zprvu pro tvrdé nakládání s Německem. Domníval se, že bude-li Německo dostatečně pokořeno, Stalin se vzdá svých teritoriálních nároků ve střední a východní Evropě.⁴⁴

Zásada rozdělení Německa byla přijata, i přes určité názorové rozdíly, na konferenci v Teheránu v listopadu 1943. Tvrdá linie našla výraz v návrhu vypracovaném Henry Morgenthauem krátce po konferenci. Morgenthauův plán předpokládal zničení nejen německého vojensko-průmyslového potenciálu, ale též přeměnu Německa v ryze „pásteveckou“ zemi. Srdce německého průmyslu, jak se Morgenthau svěřil jednomu ze svých spolupracovníků, mělo být „zbaveno svého strojního zařízení, doly zatopeny, vyhozeny do povětří, zavaleny – to by [Němce] učinilo neschopnými vést jakoukoli další válku.“⁴⁵

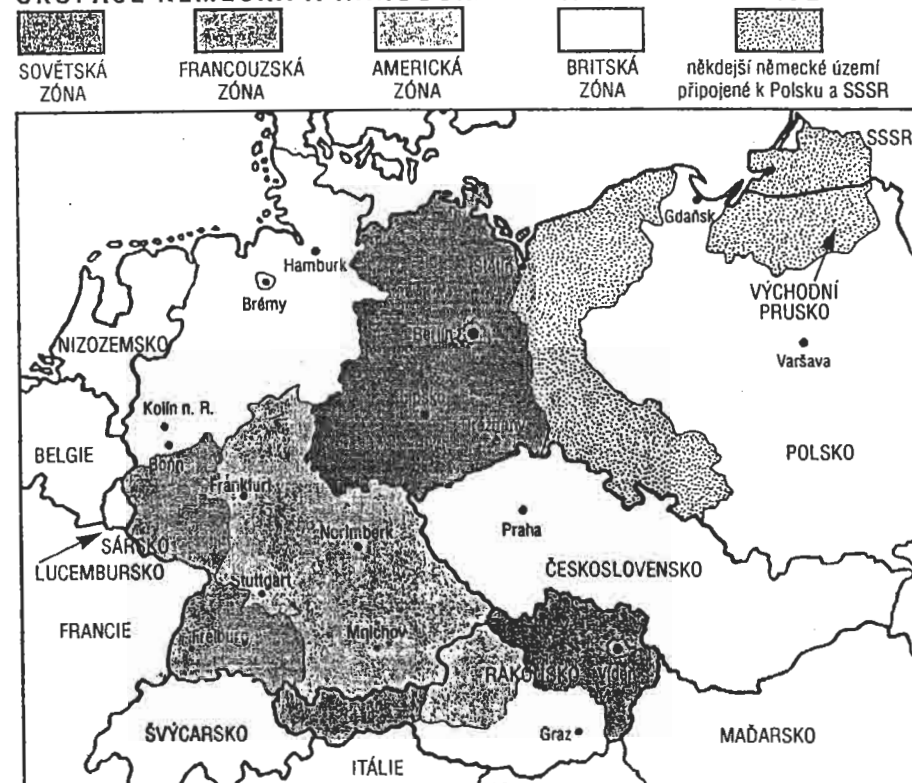
Prezident Roosevelt a premiér Churchill sice parafovali plán na druhé quebecké konferenci v polovině září 1944, avšak americký prezident brzy svůj podpis zpochybnil prohlášením, že podepsal dokument, aniž by o něm podrobněji přemýšlel. Roosevelt se totiž začal postupně odklánět od zásady rozděleného Německa jako hospodářsky a politicky neproveditelné.

Závěry Jaltské konference z února 1945 potvrdily, že nikdo ze zúčastněných již vážně neuvažoval o rozdělení Německa. „Vítězné velmoci by na sebe rozdělením Německa uvalily obtížný a nekonečný úkol nedovolit spolupráci mezi německými státy a čelit nacionalistickému úsilí o znovusjednocení“ Zdůrazněna byla rovněž zásada spravovat Německo jako jeden ekonomický celek za spolupráce všech okupačních velmocí. Toto ustanovení vycházelo z obavy z hospodářského kolapsu západních okupačních zón, které závisely na dovozu potravin ze sovětské, převážně zemědělské zóny.⁴⁶ Účastníci Jaltské konference rozhodli v otázce reparací, že je Německo bude moci hradit ve formě zboží. Dále předběžně schválili, že Sovětský svaz bude moci demontovat průmyslové zařízení ze své okupační zóny k uhrazení reparačních pohledávek. Třebaže vítězové druhé světové války rozpracovali hospodářské aspekty okupace do nejpodrobnějších detailů, o politické budoucnosti Německa rozhodnuto nebylo. A třebaže bylo rozdělení Německa odmítnuto, způsob jeho správy k němu v podstatě směřoval. Spojené státy, Velká Británie, Francie a Sovětský svaz vymezily své zóny v poraženém Německu a nejvyšším zákonodárcem v každé zóně byla okupující velmoc s výjimkou záležitostí, o kterých měla jednomyslně rozhodnout Spojenecká kontrolní komise.

Budoucnost Německa byla jistě prioritní otázkou i pro prezidenta Trumana, ale i po jeho nástupu nesla německá politika Spojených států značnou dávku schizofrenie. Přestože byl Mor-

genthauův plán uložen *ad acta*, Truman den po německé kapitulaci podepsal směrnicí výboru náčelníků generálních štábů číslo 1067 (JCS-1067), jež mnohé jeho zásady převzala. Německá průmyslová produkce měla být podle tohoto dokumentu minimalizována a pozornost okupační správy měla směřovat ke zvýšení zemědělské výroby tak, aby pokryla potřeby okupač-

OKUPACE NĚMECKA A RAKOUSKA PO 2. SVĚTOVÉ VÁLCE

ních jednotek a německého obyvatelstva. Řadovým americkým vojákům bylo zakázáno sbližovat se jakkoli s poraženými Němci. Speciálně připravená příručka pro americké ozbrojené síly v Německu o 300 stranách ubezpečovala, že „nebudou podniknuty žádné kroky směrem k ekonomické rehabilitaci“ a že „s Německem se bude vždy zacházet jako s poraženou a nikoli osvobozenou zemí“.

Postup Trumana a jeho ministra zahraničí Jamese Byrnesa na Postupimské konferenci v létě 1945 na druhé straně znovu potvrdil odklon od principů Morgenthauova plánu. Američané na jedné straně usilovali o demokratizaci a denacifikaci Německa, jak se tento cíl objevil v závěrech konference. Zároveň však chtěli docílit toho, aby závazky, jež měly z okupace plynout, čerpaly co nejméně prostředků z kapes amerických daňových poplatníků. Spojené státy proto podporovaly na Postupimské konferenci pouze ta opatření, jež by drasticky neohrozila životní úroveň okupované země. Hospodářská degradace Německa by nejen vyvolala nutnost materiální pomoci okupované zemi, ale také by ohrozila ozdravení evropských ekonomik, pro něž bylo fungující německé hospodářství nezbytné. Německo tak mělo přijít o svůj zbrojní průmysl, nikoli však o průmysl jako takový. Byrnes v Postupimi odmítl dát souhlas k pevně stanovené výši reparací, za jejíž základ měla být podle Jalty považována částka 20 miliard dolarů. Nakonec Moskva získala právo uspokojit své reparační pohledávky výnosy ze své okupační zóny a Sověti měli získat ještě 10 % průmyslového vybavení ze západních zón, které bylo, jak se západní spojenci dohodli, prostradatelné pro mírové hospodářství Německa. Dalších 15 % průmyslového vybavení západní zóny mělo být použito jako protiplatba za potraviny dodané ze sovětské zóny.⁴⁷

Instrukce z Washingtonu pro správu americké okupační zóny byly často rozporné, ba neproveditelné. Politika Spojených států vůči Německu teprve krystalizovala a každá část administrativy měla své představy o budoucnosti Německa. Na ministerstvu zahraničí převládalo stanovisko, že se ozdravení Německa musí dít postupně a nesmí dojít v žádném případě k tomu, aby životní úroveň poražených Němců předstihla životní úroveň v ostatních evropských zemích. To by tak krátce po válce nepochybně vyvolalo politické resentimenty. Hospodářské ozdravení Německa mělo být podle představ většiny pracovníků ministerstva vyváženě zapojeno do celoevropské hospodářské rekonstrukce. Z tohoto pohledu byla rovněž koncipována čtyřstranná spojenecká dohoda o úrovni průmyslové výroby v okupované zemi z března 1946.⁴⁸

Naopak ministerstvo války, jež bylo v osobě generála Lucia Claye pověřeno správou americké okupační zóny, kladlo důraz na bezvýhradnou podporu německého hospodářského růstu, který měl jako lokomotiva táhnout ostatní evropské ekonomi-

ky. Sám Clay a Robert Murphy, diplomat pověřený kontaktem mezi okupační správou a ministerstvem zahraničí, považovali JCS-1067 za výmysl lidí, kteří neměli ani ponětí o hospodářských poměrech nejen v Německu, ale v celé Evropě. Díky vágním formulacím se Clayovi dařilo řadu ustanovení tohoto dokumentu obcházet. Generál dále soustavně naléhal na zvýšení kvót průmyslové výroby z března 1946, proti čemuž se stavěly především Francie a Sovětský svaz.⁴⁹

Zatímco francouzské chování Američané chápali jako tradiční snahu oslabit Německo na nejvyšší možnou míru, sovětský postup při získávání reparací a vážnoucí dodávky potravin ze sovětské zóny byly často interpretovány z hlediska počínající studené války. George Kennan, nedávno jmenovaný do čela výboru ministerstva zahraničí pověřeného plánováním zahraniční politiky Spojených států, se domníval, že skrytým úmyslem sovětského chování je vyvolání hospodářského chaosu v západních zónách. Moskva by podle Kennana získala rozhodující vliv v Německu, jež by poté bylo bolševizováno.⁵⁰

Bylo by však přehnané tvrdit, že sovětské plány, pokud vůbec nějaké existovaly, byly v té době tak dalekosáhlé. Postup Moskvy v její okupační zóně byl bezpochyby chaotický. To však neznamená, že jeho cílem bylo vyvolání chaosu s důsledky, jichž se Kennan obával.⁵¹ Sovětský vůdce se vyhýbal jakémukoli riziku střetu s ostatními okupačními mocnostmi. Bolševizace celého Německa či jenom sovětské zóny jistě byla jednou z variant, které Moskva už od počátku zvažovala. Přesto bylo pro Stalina v té době jistě lákavější jednotné Německo se silným sovětským vlivem než Německo rozdělené absolutní sovětizací jediné okupační zóny. Stalin tak dával přednost variantě jednotného, slabého, avšak pluralitního Německa se silným vlivem domácích komunistů, kteří by byli poslušnými vykonavateli jeho vůle. Ostatně obdobně uvažoval Stalin pravděpodobně o celé západní Evropě.

Paříž si v mnoha ohledech skutečně počínala v Německu s větší razancí než Sovětský svaz. „Francouzská neochota přistoupit na dohody o spravování Německa jako celku ztěžuje možnost vinit Sověty,“ psal generál Clay již na sklonku roku 1945. Francie byla skutečně jedinou zemí, která měla od počátku zcela jasnou německou politiku. Podle Francie to měla být právě ona, a nikoli Německo, kdo měl sehrát hlavní úlohu v evropské hospodářské rekonstrukci. Modernizační strategie

Francie, vyhlášená na jaře 1946 a pojmenovaná po jejím tvůrci Monnetův plán, vycházela z předpokladu, že Francie převezme po porážení Německu roli průmyslového pilíře Evropy.

Francouzský těžký průmysl byl však značně zaostalý. Nejvýkonnější ocelárna pocházela z roku 1906 a nacházela se v Lotrinsku, kde ji založili němečtí podnikatelé. Francouzští zástupci na spojeneckých jednáních proto usilovali o přednostní přístup k německému uhlí a omezení německého ocelářského průmyslu pod mezinárodní správou. Splněním těchto požadavků podmiňovali koordinaci v německé otázce. Podle prvotních francouzských představ mělo být Německo buď rozděleno, nebo decentralizováno do federace států s vysokou mírou suverenity. Porýní a Porúří chtěla Francie oddělit od Německa a obsadit spojeneckými jednotkami, zatímco politicky samostatné Sársko mělo být hospodářsky integrováno s francouzskou ekonomikou.⁵² Když ministr Bidault přednesl návrh v tomto smyslu na poradě ministrů zahraničních věcí USA, SSSR, Francie a Británie v Paříži ve dnech 10. března až 25. dubna 1946, nepodpořili jej ani Američané a Britové, ani Sověti.

Americký ministr zahraničí Byrnes předložil za podpory britské delegace návrh amerického znění mírové smlouvy s Německem čtyři dny po Bidaultovi, 29. dubna 1946. Německo mělo být sjednoceno, odzbrojeno a demilitarizováno za přísné spojenecké kontroly po dobu 25 let. Sovětský ministr zahraničí Vjačeslav Molotov odmítl 9. července 1946 oba návrhy. Moskva kromě vágního rozšíření Byrnesova návrhu smlouvy z 25 na 40 let nenavrhl žádná konkrétní řešení, jež by umožnilo uzavření mírové smlouvy s Německem. V obdobném duchu se nesla i pozdější čtyřstranná jednání, která probíhala do konce roku 1947.

Nemožnost nalézt společné řešení pro budoucnost Německa postavila Spojené státy před jednoznačnou volbu – buď se snažit o čtyřstrannou dohodu a vystavit se sovětským a francouzským obstrukcím, anebo sáhnout k jednostranným krokům. Situace se dále vyhrcovala, když například v květnu 1946 generál Clay zastavil odesílání reparací ze své zóny do sovětského pásma do té doby, než postupimská ujednání o Německu jako hospodářském celku budou náležitě respektována všemi velmocemi (tedy i SSSR). Od poloviny roku 1946 pak Clay náléhal na zásadní přehodnocení americké politiky vůči okupovanému Německu.⁵³

Oficiální obrat americké politiky vůči Německu vyslovil Byrnes ve své řeči ve Stuttgartu dne 6. září 1946. I když nezpochybňoval německé válečné viny, oznámil ukončení politiky trestu vůči všem Němcům. Ekonomické sjednocení a hospodářské ozdravení Německa mělo být nadále prioritou americké politiky. Pokud cíle není možno dosáhnout hospodářským sjednocením všech okupačních zón, USA zavázaly se v Byrnesově projevu učinit „vše ve své moci, aby zajistily alespoň maximálně proveditelné sjednocení.“⁵⁴ Prakticky to znamenalo vyloučení zón, které se nepřipojí. Na americkou nabídku sjednotit okupační zóny vzápětí přistoupila britská vláda, která se tak díky značným domácím hospodářským potížím chtěla zbavit povinností spojených s okupací. Dne 2. prosince 1946 podepsali Byrnes a Bevin dohodu o sloučení okupačních zón Spojených států a Velké Británie v tzv. Bizónii.

V této době se většina americké administrativy včetně prezidenta Trumana postupně připojila k argumentům ministerstva zahraničí o nutnosti zapojit německé hospodářství do služeb rekonstrukce evropského hospodářství jako celku. Období americké nepolitiky vůči Německu, a v určitém smyslu i vůči celé západní Evropě, na přelomu let 1946–1947 pomalu špelo ke svému konci.